

MAJTÉNYI MIHÁLY

HELTAI

Megfáradt öregember hűnyta le szemét örökre egy pesti szanatóriumban, a nyolcvanhatéves Heltai Jenő. Aki ittmaradt túlélnék két írónemzedékből (a harmadik is deresfejű már) s legalább száz esztendő eszmeáramlásait szolgálta... ha ugyan létezik ilyen szolgálat a költészet végtelen birodalmában. Ha egyszer szobrot állítanak majd neki, ez érdekes erőpróba lesz egy művész számára. Talán formás női lábakon tovaszökkenő rímek és ritmusok után bámul szoboralakja, szivarfüstbe burkolózva és mentesen minden márványpóztól, ahogy csak éppen kiült egy kávéházi teraszra, hogy meséljen...

Darabos volt és pátosszal teli a magyar költészet, a költői nyelv — vállszalagos önképzőköri szavalások hangja csengett ki belőle, kevés kivétellel, a századforduló előtt. Nem volt — főleg — hangja benne annak a városi fiatalnak, aki pedig ott élt és ott seregett a nagyon megváltozott életben. Furcsa nyelvi forradalom viharzott el akkor és benne a nyugatról jött városi szabadszájúság játszi könnyedséggel ölelkezni kezdett a magyar mese nyelv elemeivel, — nagyon hasonlatosan ahhoz, amit Heine felépése jelentett a maga idejében a németeknél, — és ez a nyelvi forradalom készítette elő végül is a talajt a nyugatosok számára, Ady nagy nemzedéke számára. A HÉT gárdájából éppen a fiatal Heltai volt nagymestere a nyelv hatalmas hangszerének.

Persze a poézis maga nem sokat jelentett. De ott volt a színpad! A hatalmas szószerk. Francia vígjátékok tucatjai — átköltött nyelvvel, csattanó és frappáns fordulatokkal — jelentették a századeleji új élet igazi bevonulását a magyar fővárosba és a jelentősebb vidéki városokba. S hallatlan merészséggel Petőfit idézték erre a szószerkekre ezek a lázadó fiatalok (János vitéz) megzenésítették, sőt „megverselték”. Romantika volt persze mindez, lobogó romantika, de valami korszerű (akkor korszerű) városi változatban. Akadt persze selejt is bőven. Dörögtek az akadémia nagyagyúi — a harc másik felét a magyar sajtó vívta meg, amely majdnem „unisono” az újak, a bátrak, a fiatalok bevonulását készítette elő. Változott a nyelv,

az ortográfia, új kifejezések, új fogalmak nyertek polgárjogot. Ez volt a **háttere**, melegágya Heltai egész költői oeuvre-jének, ebből kelt ki az a **fanyar új hang**, amely későbbi kiteljesedésében sosem álmódott szépségeit érlette meg a magyar nyelv sokoldalú kifejezőmódjának.

Az általános irodalmi értékelés Heltairól ebben a korszakban az, hogy „könnyed, ötletes és jókedvű író”. Ez a kétesértékű epitheton aztán öngúnyal nagyon is keserű sorokat mondhat el vele:

Én istenem, mit nem adnék ma érte,
— Hisz szentesíti még a cél az eszközt —,
Ha járhatnék megint a fellegek közt
S míg bennem a csalódás dühe reszket,
Nem kéne írnom vidám humoreszket
Terólad aktuális marhasó
Hogy te derülj rajt', nyájás olvasó.

(1897)

Az irodalom megvértett arcú clownjának hangja ez, viszont egy kis nyelvészkedés könnyen meggyőz, hogy ezek a szavak ősfórássai Karinthy későbbi szótárának, meg a kabaréirodalomnak és mindannak, amit „könnyű műfaj” címén a későbbi írógeneráció énekelt és verselt.

A századforduló idején Heltai Jenő már harmincéves. A diadalmas legújabbat pár év múlva már a Nyugat-gárda jelentette: hatalmas felkészültséggel és sodró erővel megvívták csatájukat, évtizedes harcukat a nyugatosok. Az akkori irodalmi élet zászlóján Ady, Babits, Kosztolányi és Karinthy neve ragyogott magasan, mint ahogyan később József Attiláé és a többieké. A „hatalmas irodalmi mindtaképek” forralták fel az új nemzedék költőszívét — ki is nevelték volna azt a fiataalt, aki, mondjuk, Heltait írta volna zászlójára; penetráns íze volt annak, amit azidőtájt csinált (éppen mint Gábor Andor kabaréirodalmának). Heltai bizonyára maga is kinevette volna saját nevét egy ilyen irodalmi zászlón. Ám a későbbi irodalomtörténet kevésbé volt finnyás, Heltai alakja magasan túlnőtt minden: lenézett műfajon, erőtlen nagyképűeken — elámító termékenységé újból elkápráztatott hallgatót, olvasót. Az egyszerű emberi dolgoknak volt énekese — prózában pedig megteremtette azt a különös bohémvilágot, amely voltaképpen lázadás volt a társadalmi nagyképűség ellen. Heltai mesélni akart és szórakoztatni regényeiben, s mint kényelmes ember, saját környezetének adta rajzát. Ez viszont furcsa és firtoros valóság volt egy olyan világban, ahol mindenki a pénz után rohant és a pénzért lihegett... a „vér és arany” utáni rohamban ez a kivetett bohémnépség volt a tagadás, a normák megdöntője, a logika felbillentője. S mikor mindenki görcsösen, a látszatot imádva — hogy csak egy példát mondjak — fölvirágozott gumirádlereken robogott esküvőjére, melynek befejezése bőséges lakoma volt és a hozomány ünnepélyes átadása, Heltai bohémjei villamoson, átszállójegygyel utaztak az anyakönyvezetőhöz és az esküvői ebédet az a kis zacskó

pattogatott kukorica jelképezte, amelyet aztán menyasszony és vőlegény padon ülve — útban hónaposzobája felé — sírva és csokolózva elfogyasztott.

Nagyon érdekes, amit Ady írt 1914 újesztendején a Nyugatban Heltairól (Könyvek és jóslások)

„Nem csodálom, hogy az én nagyon kitűnő barátom Schöpflin Aladár észrevette, hogy Heltai Jenő és Krudy Gyula nagyon olvastatnak ma s szinte egészen igaza van az olvasóközönségnek. Két kedves író, akik közül — nem tudom miért — én Krudyt taksálom többre, amely ítéletemben nyilván tévedhetek is. Kabos Ede egyszer pár év előtt azt írta nekem Párisba: maradj és írj, most írj sokat, most tart a te világod. Azóta sok minden változott látáshoz, írókban, ízlésekben s olvasókban (csak jófajta, litterális olvasókról beszélek persze), de az én fogadott apámnak, Kabos Edének igazsága nem múlt el. Lírai bizony a Heltai Jenő újságíró-detektív, csúfondároskodó, szép mulatságos, érdekes regénye is s minden novellája is egy kicsit, de Krudy szemérmetlenül és egészen lírikus s Heltaival együtt pompásan. Néhány komoly színpadi bukás, lelki válság s miegymás s a mai regénydilettánsok és nagyregénybe, novellába kényszerült, tehát még nem tökéletes regényírók helyébe talán az ő személyükben jönnek majd el az igazi regényírók. Igaz, hogy egy francia megállapítás szerint a regény a középszerűség búvóhelye, de éppen francia példák szemléltetik, hogy teljes, igaz és megszenvedett regényből dalol és sikolt ki a legfenségesebb líra”.

Ady érdekes jóslása Krudyra valamennyire bekövetkezett, viszont Heltai sohasem ért el igazán mélyen a regényhez, bár vagy két tucatot megírt: Ami ebben a jóslásban a legérdekesebb, hogy Ady — tudat alatt is — megálmodta, hogy az igazi magyar regényt a „teljes, igaz és megszenvedett regényt” csakugyan lírikus írja meg — Babits Mihály (Halálfiai).

Heltait az első világháború idején s később is a két háború közötti időszakban a legsikeresebb írók csoportjában elsősorban színpadi szerzőnek tartják, quasi nagyköveté volt ekkor a színpadi irodalomnak (furcsa versenyben Molnár Ferencsel, aki inkább exportált, míg Heltai az átültetések és fordítások terén remekelt, tehát behozott) 1931-ből származik a kabátjáról szóló, Heltainak talán legérettebb, legtisztább verse:

7 De rajta van sok szörnyű év
Pora, pezsétje szennye
Oly színehagyott, oly fakó
A moly dőzsöl csak benne

A gomblyuka nem ünnepezt
 Sem ordót, sem virágot
 Ahol a moly kirágta őt
 Ott engem is kirágott

Pedig a goethei „Dichtunk und Wahrheit” szelíd elentmondása figyelmezteti a költőt, hogy bizony jutott ordó abba a gomblyukba már addig is.

Harminchat eredeti kötet (egyrésze színmű) a második világháború kitöréséig, százötvennél több fordított színdarab franciából, angoltól, olaszból, németből s szinte már ellenőrizhetetlen számú újságcikk a lapokban. Lapszerkesztés és színházigazgatás — ez lett volna a hetvenedik életévét jubiláló Heltai Jenő életművének mennyiségi mérlege. Azonban van itt egy állomás, amelynél időznünk kell: 1936-ban született meg a „Néma levante”. hatvanhatéves volt a költő, amikor ezt a már teljesen elfelejtett műfajt, a magyar újromantikus drámát diadalútjára elindította. Egy Boccaccio hangulatú anekdótából alkotott élvezetes mesejátékot — „a magyar renaissance vonzó köntösét kerítette a történeti vigjáték köré Heltai”. Pedig ekkor már ott ólálkodtak íróasztala körül bikacsökökkel a zsebükben az első nyilas fajvédők. A második világháború hozta meg ezeknek az eldorádót: kiséprűzni az irodalomból a bélyegeseket. A János vitéz és Néma levante szerzőjét persze nehéz volt leradírozni a műsorról, így csak a színlapokról maradt le akkortájt Heltai neve...

És Heltai Jenő ott volt a harmadik írónemzedék nagy sereglésénél is a háború után, mint ámuló, csodálkozó szemtanúja a múltnak, állandóan végrendeletre készülődve, könyveinek mégis új kiadásai születtek meg, a színpadokon újra játszották, bár egy kései tavaszi bolyongásában felteszi a kérdést:

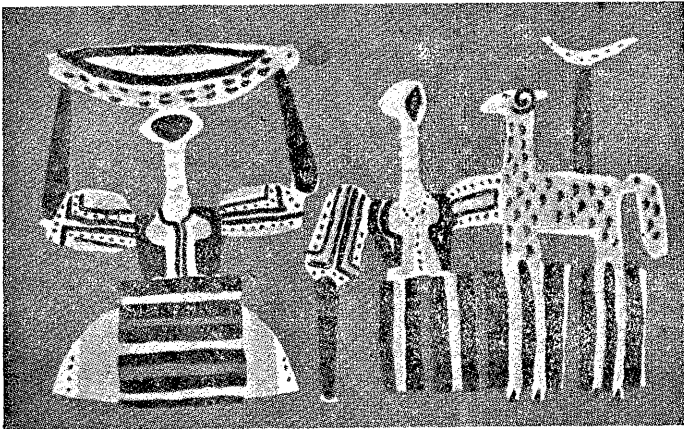
Tudod-e még, ki voltam egyszer?
 Emlékszel rám, kikelet?

S mint számunkra érdekes közjáték adódik itt, hogy nekünk vajdaságiaknak alkalmunk volt 76 éves korában szemtől-szembe találkozni vele. 1947 végén (ha nem tévedek az időpontban) részt vett a magyar írók egy csoportjának jugoszláviai felolvasó körútján. Szomjasan vettük körül sokan, hiszen valaki elélnklépett régi irodalomtörténetek lapjairól, olyan betűtengerből, amelynek egy részét egerek rágták szét, vagy amelyek könyvmáglyák rőt fényét idézték... E sorok írója pipadohánnyal segítette ki, (mert azt nagyon nélkülözte), s cserébe néhány cseppjét remélte megkapni egy ősforrásnak: vallomást magáról és az irodalomról. Mi tudtuk, hogy „ki volt egyszer”, nyelvünk egyik atyja, mesék írója és izgalmas irodalmi történetek szemtanúja, fölényes öreg bölcs. De nem volt sok szava — érdeklődött mosolygott, buzdított, csodálkozott; azon az irodalmi estén önmagát

adta, a lírikust, finoman és utolérhetetlenül — az irodalmi estet követő órákban néhány óvatos vállomást és kesernyés meséket élete utolsó szakaszából, a második világháború szörnyű végakkordjaiból Pesten, osztott lakásáról — magyarázgatva a „háromszor csöngetni” riadójeleit — s egyikét kedves bonhómiát („Akik velem indultak, sőt később utánam jöttek, azok jórészeről levette már kezét a szerzői jogvédelem is — hiszen harminc évnél több, hogy meghaltak”). A kilencszáznegyvennyolcat követő események végleg elsodorták szemünk előtt alakját, csodálkozva kérdeztük néha: él-e még, ha gyéren jött egy-egy híradás felőle. S ha versben üzent a tavasz útján, azok olyan aggodalmas sorok voltak:

És vidd magaddal ezt a sóhajt,
Fájó szerelmes levelet,
Ki tudja, hogyha újra eljössz
Találkozok még teveled?

S most eltemették koraósi aranyos napfényben. Az utolsó magyar író, aki láthatta és látta is Arany Jánost a margitszigeti platánok alatt.

SELJAK-COPIĆ Ivan (Jugoszlávia): Piaci nap (színes litográfia)